

ПАМ'ЯТІ ЮРІЯ ОЛЕКСІЙОВИЧА ХРАМОВА

(14.05.1933–28.06.2025)

28 червня 2025 року на 93-му році життя відійшов у засвіти наш колега, організатор науки, знаний в Україні та світі історик науки й техніки, багаторічний завідувач відділу історії науки і техніки Інституту досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України, професор, фундатор київської школи істориків науки й техніки, видавець і києвознавець, доктор фізико-математичних наук, професор, Президент Українського товариства істориків науки Юрій Олексійович Храмов.

Вчений народився 1933 р. у Харкові у родині науковця. У 1956 р. закінчив фізико-математичний факультет Київського педагогічного інституту, у 1956-1959 рр. викладав фізику в середній школі в Києві.

З 1960 р. його видавнича та наукова діяльність була пов'язана з Національною академією наук України. У 1960-1964 рр. він – науковий редактор Головної редакції Української Радянської Енциклопедії, в 1964-1992 рр. працював у видавництві «Наукова думка» (з 1967 р. – головний редактор, з 1975 р. – директор). За його керівництва у 70-80-х роках ХХ ст. «Наукова думка» стала центром академічного книговидавання в Україні. Було започатковано видання багатотомної «Бібліотеки української літератури», тритомного російсько-українського словника наукової термінології, тематичних енциклопедичних довідників, серії наукових біографій діячів української науки та культури, налагоджено тісну співпрацю видавництва з академічними інститутами. Істотним є внесок Ю.О. Храмова у розвиток культури, він брав особисту участь у виданні книги «Пам'ятники історії та культури Української РСР», 50-томного Зібрання творів І. Франка, серії біографічних довідників «Вчені світу», семитомного видання «Природа Української РСР». Організував видання 100-томної «Бібліотеки української літератури» та інших публікацій з української історії, культури, мови, мистецтвознавства, літератури, серії наукових біографій видатних діячів науки та культури України.

З 1986 р. Ю.О. Храмов очолював відділ історії науки і техніки Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва АН УРСР (нині – відділ історії та соціології науки і техніки Інституту досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України). За час діяльності наукового підрозділу під керівництвом вченого відділ став головним

координаційним центром наукових студій у галузі історії науки і техніки в Україні. Вже на початку роботи Ю.О. Храмова як завідувача відділу підготовлено та видано низку монографій і збірників – «Математичне природознавство в його розвитку» (1987), «Ювілеї науки» (1988-1990), «Нариси історії вітчизняної астрономії з найдавніших часів до початку ХХ ст.» (1992). За безпосередньої підтримки Ю.О. Храмова в Україні створено мережу регіональних центрів з вивчення історії науки і техніки, зокрема профільну кафедру в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут».

Пріоритетним напрямом досліджень Ю.О. Храмова стало вивчення наукових шкіл в Україні та світі як нового наукового напрямку на межі історії науки і наукознавства. Він першим серед українських науковців у 1988 р. захистив докторську дисертацію зі спеціальності «Історія науки і техніки» в Інституті теоретичної фізики АН УРСР за темою «Історико-науковий аналіз виникнення та розвитку провідних фізичних шкіл першої половини ХХ ст. та їхнього внеску у створення основ сучасної фізики». Вченим було досліджено характерні ознаки та структури, в яких наукові школи формується та розвиваються, фактори, які є передумовами формування шкіл. Розроблену модель він використав для виявлення наукових шкіл у фізиці, зокрема у фізиці України, водночас показавши можливість її застосування в інших науках. На цій основі він вперше здійснив ідентифікацію низки неформальних колективів фізиків кінця ХІХ ст. – першої половини ХХ ст. з науковими школами, дослідив їх виникнення, становлення та розвиток, характерні риси, внесок у формування засад сучасної фізики та її окремих напрямів. Визначив персональний склад цих шкіл, реконструював творчі портрети їх засновників і керівників в контексті наукової, організаційної та педагогічної діяльності, показавши кожного лідера як вченого, педагога та людину. Визначними з цього напрямку стали монографії Ю.О. Храмова «Наукові школи в фізиці» (1977) та «Історія формування й розвитку фізичних шкіл на Україні» (1991). Ці результати відображено також у статтях і монографіях Ю.О. Храмова, серед яких ґрунтовна узагальнювальна монографія «Історія фізики» (2006) – перше комплексне видання, в якому історія фізичної науки подана як історія фундаментальних ідей, теорій і окремих напрямів у межах розробленої періодизаційної схеми розвитку з урахуванням історико-культурного контексту, а також у біографіях її провідних діячів і крізь призму низки фізичних шкіл. Тут було розкрито історію фізичних напрямів і фундаментальних теорій, їх генезис та логіку розвитку, запропоновано і науково обґрунтовано періодизацію розвитку фізики. Запроваджено у науковий обіг чимало нових і маловідомих фактів з історії фізики, відновлено пріоритети, здійснено уточнення та узагальнення, зокрема в історії фізики України. У монографії «Фізика. Історія фундаментальних ідей, теорій та відкриттів» (2012) вчений завершив розробку інноваційної моделі історії фізики, розглянувши її історію через ключові переламні події та факти (інновації), та розвинувши цю концепцію у монографії «Історична фізика» (2021). Важливою стала також монографія «Історія ракетно-космічної науки і техніки України», написана Ю.О. Храмовим у співавторстві (2021).

Науковець зробив істотний внесок у розвиток історичної біографістики вчених та організаторів науки, ввів у науковий обіг чимало персоналій, зокрема несправедливо забутих або репресованих. Це дістало узагальнення й висвітлення в

його книгах «Фізики» (1977, 1983), «Історія фізики» (2006), «Кияни» (2004), «Фізика. Історія фундаментальних ідей, теорій та відкриттів» (2012), «Історія фізики» (2015), колективній монографії «Природознавство в Україні на початку XX ст.» (2001 р.), виданнях «Національна академія наук України. Персональний склад» (2013, 2018). Він є автором понад 6 тис. енциклопедичних біографічних статей, зокрема одним з авторів і відповідальним редактором біографічного словника «Кияни» (2004).

Ю.О. Храмов сприяв утвердженню погляду на історію науки як на частину загальної громадянської історії, складову історії культури. На широкій джерельній базі він реконструював події з історії створення й становлення Української академії наук та її подальшого розвитку. Це відображено в його спільних із співробітниками монографіях «Рання історія Академії наук України» (1918-1921) (1993) та «Історія Національної академії наук України. 1918-1998 в суспільно-політичному контексті» (2000), а в монографії «Природознавство в Україні до початку XX ст.» (2001) вперше досліджено виникнення та розвиток природничих наук в Україні в світовому контексті. Окремі фрагменти історії природничих і технічних наук України, написаних під орудою Ю.О. Храмова, увійшли як розділи до п'ятитомної «Історії української культури». Ю.О. Храмов плідно працював і у галузі киевознавства, був одним з авторів довідкових видань «Кияни» і «Київ», відповідальним редактором тритомника про Київ – «Нарис історії Києва», «Визначні пам'ятки Києва» та «Кияни».

Дослідником розроблено наукові засади національної історії науки України, показано, що адекватно внесок учених України, історію її науки необхідно відтворювати в світовому контексті, а також в контексті її національної історії, особливостей історико-культурного розвитку. Досліджуючи ранню історію Української академії наук, він розглядав її в тісному зв'язку з процесами державотворення в Україні. Наслідком цього стала монографія у співавторстві з Ю.В. Павленком «Українська державність в 1917-1919 рр. (історико-генетичний аналіз)» (1995). Колективна монографія «„Справа“ УФТІ. 1935-1937» (1998, у співавторстві) розкриває ранню історію Харківського фізико-технічного інституту на тлі репресій 30-х років XX ст. в Україні.

Чимало сил та енергії Юрій Олексійович віддавав науково-організаційній і громадській діяльності. З 1993 р. він – засновник і Президент Українського товариства істориків науки; з 1986 р. – головний редактор періодичного збірника «Нариси з історії природознавства і техніки» та у 1997-2007 рр. – біографічного щорічника «Імена України», з 2000 р. – заступник головного редактора журналу «Наука та наукознавство» та з 2005 р. – культурологічного журналу «Софія». У 1981-1992 рр. був членом Комісії України в справах ЮНЕСКО. З 1986 р. – керівником Республіканського наукового семінару з історії науки та з 2004 р. – головою Спеціалізованої вченої ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій зі спеціальності «Історія науки і техніки». 2007 вченому було присуджено наукове звання професора.

Вагомим є прикладне значення результатів, одержаних Ю.О. Храмовим. Фактичний матеріал з історії фізики і наукових шкіл, історії природознавства в Україні та історії НАН України використовується в курсах з історії науки у вузах, при написанні історичних оглядів. Він є автором понад 400 наукових праць, серед яких 16 колективних та 7 індивідуальних монографій, 5 довідників та 3 науково-популярних

видань – «Атом і людина» (1966), «Путівник по космосу» (1970) та «Азбука мікросвіту» (1972). Вчений керував великим науковим колективом істориків науки Інституту, підготував 6 докторів та 14 кандидатів наук. Вчений високої кваліфікації, який збагатив історію і культуру України вагомими результатами, Ю.О. Храмов був відзначений орденом «Знак Пошани» (1981).

Як людину і керівника Ю.О. Храмова вирізняли висока працездатність і цілеспрямованість, почуття обов'язку, енергія та оптимізм, доброзичливість і вимогливість до себе та співробітників, простота у спілкуванні та почуття гумору. Пам'ять про Юрія Олексійовича завжди буде жити в наших серцях.